

Оліяр Марія Петрівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Прикарпатського університету імені Василя Стефаника (м.Івано-Франківськ)

КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Резюме. У статті розкривається сутність комунікативно-стратегічної компетентності. Визначено її місце у структурі педагогічної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативно-стратегічна компетентність, педагогічна культура, культурологічний підхід.

Постановка проблеми. Складне і відповідальне завдання модернізації системи освіти в Україні покладається на вчителя, завдяки якому «реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього»

[4, с.1]. Тому так важливо виховати нове покоління педагогів з високим рівнем загальної і педагогічної культури та професійної компетентності. Особливо це стосується майбутніх учителів початкових класів, які закладають фундамент подальшого успішного навчання школярів.

Як у дослідженнях науковців, так і в державних документах про освіту (Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України “Про освіту” та „Про вищу освіту”) чітко простежується розуміння

того, що сучасний вчитель не лише повинен добре знати свій предмет і вміти його викладати, але й бути носієм високої моралі, культурних цінностей свого народу, щоб успішно реалізувати себе в умовах полікультурного середовища, співіснувати у шкільному колективі, постійно збагачувати педагогічний досвід.

Однак якість підготовки майбутніх педагогів все ще не відповідає сучасним вимогам. Система вищої педагогічної освіти в нашій державі не сприяє забезпеченню належних умов для комплексного формування професійних якостей педагогів, які становлять їх професійну культуру. У зв'язку з цим спостерігається низка суперечностей між вимогами суспільства й ринку праці до якості педагогічної діяльності й рівня культури педагогів та їх реальним станом.

Розв'язання цих суперечностей неможливе, на нашу думку, без глибокого аналізу теоретичних засад і практичних шляхів формування усіх складових педагогічної культури майбутнього вчителя як передумови гуманізації шкільної освіти та неперервного самовдосконалення педагогів. Тому проблема забезпечення початкової школи професійно компетентними вчителями з високим рівнем педагогічної культури залишається актуальною.

Аналіз актуальних досліджень. У працях сучасних учених спостерігаються різні підходи до аналізу такого складного явища, як культура загалом і педагогічна культура зокрема. Феномен культури та культурної діяльності був предметом дослідження В.Біблера, П.Гуревича, Ю.Давидова, Б. Єрасова, М.Кагана, В.Межуєва. Педагогічну культуру одні науковці розглядають як частину загальної культури людства, світового педагогічного досвіду (М.Богуславський, Г.Віленський, Г.Карпова, З.Равкін, Н.Шеховська та ін.), інші трактують це явище як процес творчої діяльності, вияв творчих здібностей людини (Е.Баллер, Л.Коган, Н.Злобіна), як сукупність створених людством матеріальних і духовних цінностей (Г.Карпов, В.Крижко, Г.Францев та ін.). Проблема професійної культури педагога розкрита в дослідженнях А. Барабанщикова, І. Беха,

Є.Бондаревської, І. Зязюна, В. Кан-Каліка, Я. Коломинського, А. Мудрика, І.Прокопенка, О. Рудницької, В. Чернокозова, І. Чернокозової, Т. Яценко та ін. Стосовно вчителя та освітнього процесу педагогічна культура визначається як сутнісна характеристика педагогічної системи, яка виявляється в особливостях виховного середовища, у властивостях особистості вчителя, його професійної діяльності, взаємодії та спілкування з учнями тощо (А.Барабанщиков, Н.Воробйов, В.Данильченко, Є.Захарченко, І.Ісаєв, Т.Іванова, Г.Ріц, М.Ситнікова). Однак, незважаючи на посилену увагу науковців до даної проблеми, досі недостатньо вивченою залишається роль комунікативної компетентності та її складових у структурі педагогічної культури.

Метою статті є розкриття сутності комунікативно-стратегічної компетентності та з'ясування її місця в структурі педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку вищої професійної освіти в Україні характеризується запровадженням компетентнісного підходу в підготовці майбутніх учителів початкових класів. Актуалізація компетентнісного підходу спостерігається як у змісті нормативних документів, так і в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених (В. Давидов, А. Деркач, І. Зімня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Дж. Равен, І. Лернер, В. Лозова, В. Краєвський, В. Онищук, В. Паламарчук, М. Скаткін та ін.

У структурі компетентностей майбутнього вчителя провідну роль відіграє комунікативна компетентність, яка, за дослідженнями сучасних науковців, включає дискурсивну, соціолінгвістичну, стратегічну, лінгвістичну, ілокутивну, психологічну, соціокультурну компетенції. Цей різновид педагогічної компетентності вчителя виділений у зв'язку з тим, що за своєю природою педагогічна діяльність - це постійне спілкування.

Проблема формування комунікативної компетентності вчителя є складною та багатогранною. Основні її характеристики висвітлені у працях

таких відомих учених, як Л. Бахман, Т. Дрідзе, К. Дуайе, Ю.Ємельянов, Є. Кузьмін, А. Хомський та ін. Автори вважають, що комунікативна компетентність є особистісною рисою вчителя і складовою його діяльності, що забезпечує її високу результативність. Учені вказують також, що сформованою можна вважати комунікативну компетентність учителя тоді, коли він готовий до її формування в учнів.

Важливим компонентом комунікативної компетентності є комунікативно-стратегічна компетентність, що виявляється як здатність педагога ефективно будувати процес спілкування, обираючи для цього відповідні стратегії й тактики, які сприяють підвищенню якості комунікації. Як і будь-який інший різновид професійної компетентності вчителя, комунікативно-стратегічна компетентність включає психологічні та педагогічні знання, професійні вміння, психологічні позиції, установки вчителя, яких вимагає педагогічна професія, та його особистісні риси [7, с.7-8].

На думку В.Лозової, компетентність – це інтегративна якість, джерелом якої є певні сфери культури [6, с. 5]. Тому одним з найбільш актуальних методологічних підходів у вивченні проблеми формування комунікативної компетентності та її складових є культурологічний підхід (Є.Бондаревська, В.Краєвський, Л.Кондрацька, С.Кульневич, О.Шевнюк та ін.), оскільки професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів - не лише результат педагогічної освіти, але й компонент системи культури суспільства.

Сучасний педагог розглядається вченими як носій і творець загальної та професійної культури, що володіє гуманістичним культуровідповідним мисленням, здатністю до постійного самовдосконалення і творчого саморозвитку (Є. Бондаревська, В.

Гриньова). Вимоги сучасного ринку праці також передбачають, поряд із фаховими знаннями та вміннями, широку культурну освіченість учителя, високий рівень його педагогічної, мовленнєвої культури, культури спілкування, гуманістичну спрямованість, володіння інноваційними технологіями навчання та виховання дітей, творче мислення, здатність працювати в умовах полікультурного середовища тощо. Підготовка таких спеціалістів вимагає суттєвих змін у системі вищої педагогічної освіти.

Праці сучасних учених (О.Гармаш, І.Ісаєв, В.Зелюк, І.Зязюн, В.Радул та ін.) дають змогу визначити, що педагогічна культура, як і весь комплекс професійних компетентностей, є складовим компонентом професійної культури вчителя як цілісного інтегративного утворення, що включає сукупність професійних характеристик учителя, його цінностей і установок, важливих для досягнення цілей професійної діяльності, самореалізації та саморозвитку. Сформована комунікативна компетентність виступає не лише компонентом професійної культури вчителя, але й одним із найважливіших критеріїв її сформованості.

Різні аспекти формування педагогічної культури розглянуті в працях Є.Бондаревської, І. Зязюна, М.Букач, О. Дубасенюк, Т.Іванової, Н. Кичук, О.Рудницької, С. Сисоєвої та ін., які підкреслюють інтегративну природу цього явища насамперед як здатності вчителя транслювати власну культуру в сферу своєї педагогічної діяльності. У дослідженнях названих учених, зокрема, зазначається, що педагогічна культура в контексті вимог Болонського процесу – це невід’ємна складова компетентнісного підходу до вирішення проблеми модернізації та підвищення якості сучасної освіти.

Саме тому, на нашу думку, успішне розв'язання проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів можливе лише за умови, якщо розглядати її як частину професійно-педагогічної культури. Це дасть можливість більш точно визначити організаційно-педагогічні умови формування комунікативно-стратегічної компетентності, всебічно розкрити її зміст та структуру.

Педагогічна культура трактується як інтегративна сукупність фізичних, інтелектуальних, загальнокультурних і моральних якостей, професійних знань і умінь, необхідних для успішної навчальної та виховної роботи [8]. У ній вміщені духовні цінності в галузі навчання і виховання молодого покоління (педагогічний досвід, наукові концепції й теорії, етичні норми), способи і засоби педагогічної діяльності.

Основою виокремлення педагогічної культури з загальної духовної культури людства, на думку вчених, стали специфічні особливості педагогічної діяльності вчителя, яка спрямована на формування особистості дитини. Майбутній педагог формується у навчальній діяльності, засвоюючи вже витворену в процесі історичного розвитку людства мову професії, її норми і цінності, властиві для неї уміння та навички тощо. Таким чином, учитель є продуктом загальної та педагогічної культури.

Як системне утворення педагогічна культура становить частину загальної духовної та професійної культури, що є її підґрунтям, і являє собою сукупність структурних компонентів, серед яких ціннісні орієнтації вчителя, його моральні та інтелектуальні якості, певний рівень педагогічної майстерності. До показників високого рівня педагогічної культури вчені відносять гуманізм педагога, володіння своїм предметом, а також методикою та технологіями його викладання, культуру поведінки, спілкування, мовлення, зовнішнього вигляду, а також досвід творчої діяльності. Педагогічна культура вчителя – це відкрита система, яка формується і вдосконалюється у різних видах діяльності педагога впродовж усього життя.

Вона тісно пов'язана з іншими різновидами особистісної культури – естетичною, моральною, розумовою, правовою тощо.

У своїй професійній діяльності педагог виступає носієм і транслятором культурних цінностей, накопичених людством і відображених у змісті навчання та виховання підростаючих поколінь, прилучає учнів до засвоєння культурного досвіду у вигляді знань та умінь їх практичного застосування. Педагогічна культура вчителя як її носія і суб'єкта відображає індивідуальні особливості педагога, неповторність та унікальність його особистості, систему цінностей, мотивів, потреб, стійкість педагогічної позиції, індивідуальний стиль, системність і послідовність у роботі, гнучкість і варіативність у вирішенні професійних проблем, здатність створювати власні технології та методики навчання й виховання, постійне прагнення до зростання фахової майстерності.

Доцільність застосування культурологічного підходу в дослідженні комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів викликана її тісними інтегративними зв'язками з іншими різновидами культури суспільства. З іншого боку, комунікативно-стратегічна компетентність учителя виступає важливим чинником здійснення культурологічного підходу в процесі професійно-педагогічної освіти, оскільки за цієї умови предметна підготовка розглядається як засіб загальнокультурного розвитку студентів, їх ціннісних орієнтацій, творчої індивідуальності, умінь рефлексії, культури спілкування, прагнення до інтеріоризації одержаних у вузі знань.

Аналіз сутності комунікативно-стратегічної компетентності вчителя в культурологічному аспекті ґрунтується на базових поняттях культури, особистості і діяльності, що дає можливість розглядати її як системне утворення, побудоване на діалектичному взаємозв'язку особистісних якостей педагога, його професійних здібностей, педагогічного мислення, фахових

знань та умінь, володіння способами організації творчої педагогічної діяльності. Комунікативно-стратегічна компетентність не лише є частиною професійної педагогічної культури вчителя, але й ґрунтується на ній та виявляється в гуманізмі, інтелігентності, здатності до співпраці, постійного самовдосконалення, рефлексії, креативності, інноваційності, особистій духовній культурі фахівця. В умовах демократизації та гуманізації суспільства пріоритетним для педагога є розуміння, що жодне його слово не буде належно сприйняте, якщо воно не сказане людиною з високим рівнем загальної і педагогічної культури, моральними якостями, духовним багатством педагога-гуманіста.

Як культурний феномен комунікативно-стратегічна компетентність учителя є багаторівневим утворенням, за своєю структурою ідентичним до будь-якого іншого різновиду культурних надбань, і включає такі компоненти, як предмет, мета, що відображає цінності, норми, ідеали суспільства в галузі освіти, зміст, принципи та методи, методика і засоби навчання, результат, критерії його оцінки.

Трактування комунікативно-стратегічної компетентності як частини педагогічної культури вчителя допомагає більш точно визначити її функції, оскільки дає змогу врахувати всю різноманітність діяльності педагога, його стосунків і способів творчої самореалізації. З цього погляду комунікативно-стратегічна компетентність учителя як багатоаспектне явище виконує пізнавальну, виховну, розвивальну, комунікативну, нормативну, прогностичну, діагностичну, регулюючу функції, які забезпечують її реалізацію.

Зміст комунікативно-стратегічної діяльності педагога також можна визначити на основі культурологічного підходу (Ю.Давидов, М.Каган, Е.Маркарян, В.Межуєв та ін.), оскільки саме культура як певний рівень розвитку суспільства визначає систему цінностей сучасного фахівця, регулює його індивідуальну та соціальну поведінку, виконання особистісних і професійних завдань.

Фахова субкультура учителя початкової школи може виявлятися лише у його цілісній професійно-педагогічній діяльності, на яку проектується також і рівень особистої культури педагога. На основі праць учених, які вивчали природу культурної діяльності особистості (П.Гуревич, Б.Єрасов, М.Каган, Л.Виготський, В.Давидов), встановлено, що педагогічна діяльність характеризується закріпленою за нею системою мотивів, ціннісних установок, норм, традицій і є за суттю своєю творчою діяльністю, тісно пов'язаною з процесами постійного самовиховання, саморозвитку та самовдосконалення. Лише в активній діяльності можна сформувати комунікативно-стратегічну компетентність майбутнього вчителя.

Важливою для нас є думка про те, що педагогічна культура «має дві форми прояву: статичну й динамічну. Статична форма відображає її як наявний рівень, який забезпечує подальший розвиток. Динамічна форма педагогічної культури виявляється у розвитку вміння реагувати на зміни, що відбуваються в навколишній дійсності й оточенні, удосконалювати себе відповідно до умов навколишнього середовища, використовуючи набуту систему педагогічних цінностей, що відповідає більш високим (конструктивному, евристичному, творчому) рівням культури. Завдяки динамічній формі у процесі педагогічної діяльності створюються умови для розвитку особистості та її педагогічної культури. У цьому процесі розвитку вбачаємо сутність і діалектику педагогічної культури: статична форма переходить у динамічну, яка потім, заперечуючи саму себе, переходить у статичну, але на більш високому рівні розвитку культури вчителя. Прояв як статичної, так і динамічної форм, їх діалектична взаємодія відбувається лише у процесі професійно-педагогічної діяльності та спілкування, відображаючись у кожному з компонентів педагогічної культури» [2, с. 22].

Розглядаючи комунікативно-стратегічну компетентність як важливу характеристику майбутніх педагогів і складову їх педагогічної культури, ми насамперед визначили її зміст. Чітке цілісне уявлення про сутність даного виду компетентності має бути сформоване й у студентів, оскільки розуміння

мети діяльності, спрямованої на конкретний результат, є важливою умовою розвитку позитивної мотивації майбутніх учителів, їх потреби в самоосвіті. Таке уявлення формується в студентів у процесі їх активної навчальної роботи та комунікативної взаємодії на лекціях, семінарських і практичних заняттях, у наукових семінарах і гуртках, у процесі написання рефератів, виконання курсових, дипломних та магістерських робіт, підготовки індивідуальних науково-дослідних завдань, участі в конкурсах та олімпіадах з предметів лінгвістичного циклу, а також самостійної роботи з науковою літературою.

Лінгвістична підготовка студентів була спрямована на розуміння студентами логіки та закономірностей історичного розвитку наукових знань як компонента загальнолюдської культури та як найважливішого засобу формування особистості молодшого школяра. Важливе значення в реалізації культурологічного підходу в професійній підготовці майбутніх учителів має інтеграція предметів лінгвістичного та психолого-педагогічного циклу, яка дає можливість озброїти студентів знаннями про особливості психічного розвитку молодших школярів, оволодіти основами управління навчально-виховним процесом, педагогічними технологіями, способами проектування й моделювання педагогічної діяльності.

Особливо дієвим є вплив на студентів соціокультурного середовища початкової школи під час педпрактики, де вони можуть реалізувати себе в ролі вчителя, ознайомитися з педагогічним досвідом, брати участь у виховній роботі з дітьми, в різних видах позанавчальної діяльності. Саме тут майбутні вчителі на ділі переконуються в необхідності досконалого володіння комунікативними якостями, стратегіями і тактиками спілкування з різними групами людей, уміннями самоосвітньої діяльності, прилучаються до традицій і норм професійно-педагогічної культури. Однак слід зазначити, що терміни проведення педпрактик у педагогічних вузах надто стислі як для того, щоб зреалізувати повною мірою принцип зв'язку навчання з практичним застосуванням набутих знань та вмінь. Крім того, програми

педпрактик слабо націлені на розвиток у студентів ключових педагогічних компетентностей, у тому числі й комунікативної.

Методологічною основою формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів вважаємо ідеї гуманістичної освіти, усвідомлення унікальності та самоцінності кожної дитячої особистості, що лягли в основу особистісно зорієнтованого навчання й виховання. На це звертають увагу відомі дослідники гуманістичних теорій особистості Є. Бондаревська та С. Кульневич, які на перший план ставлять такі риси висококультурного педагога, як гуманність, емпатія, здатність до рефлексії, самопізнання та саморегуляції власної діяльності, адекватної самооцінки, а також креативність та прагнення до самовдосконалення [1].

В.Кан-Калік підкреслює особливу значущість комунікативної компетентності педагога, виділяючи дидактичну та комунікативну складові процесу навчання, тісно взаємопов'язані між собою. Учений зазначає, що дидактичний компонент може бути реалізований лише через адекватний комунікативний, щоб ефективність навчального процесу була забезпечена. В.Кан-Калік особливо підкреслює творчий зміст комунікативної діяльності вчителя, який виявляється в способах подачі інформації учням, педагогічній взаємодії з ними, здатності педагога зацікавити дітей, організувати їх активну пошукову діяльність, а також оперативно зреагувати в будь-якій проблемній ситуації [5].

Спираючись на висновки В.М.Гриньової, можемо констатувати, що умовами формування педагогічної культури, а отже й комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя як її складової, є цілісність, безперервність і системність розвитку всіх її компонентів; реалізація принципів гуманізації, особистісної зорієнтованості, індивідуалізації навчального процесу, варіативності роботи студентів на заняттях, їх активності; формування у майбутніх учителів цілісного поняття про значення, зміст, структуру та функції комунікативно-стратегічної компетентності; визначення змісту і структури навчальної роботи

відповідно до основних компонентів педагогічної культури; орієнтація на майбутнього вчителя як на носія та суб'єкта культури; розвиток позитивної мотиваційної сфери студентів стосовно формування власної педагогічної культури та її складової – комунікативно стратегічної компетентності шляхом врахування їх емоційного самопочуття, створення в аудиторії сприятливого психологічного мікроклімату; вдосконалення програм навчально-ознайомлювальної та педагогічної практик у плані їх спрямованості на розвиток найважливіших професійних компетентностей студентів, їх педагогічної майстерності; виховання у майбутніх педагогів потреби в постійному професійному самовдосконаленні; створення умов для належної організації самостійної роботи студентів [3].

Висновки. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що готовність майбутніх учителів початкових класів до виконання своїх професійних обов'язків включає низку компетентностей, серед яких однією з найважливіших є комунікативна компетентність. У науковій літературі зустрічається чимало трактувань змісту та структури комунікативної компетентності, але більшість науковців включають до її складу стратегічну складову.

Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів є багатофункціональним поліструктурним утворенням, а тому її всебічний та ґрунтовний аналіз можна здійснити лише у системі феномену педагогічної культури та культурної діяльності як базових характеристик особистості вчителя. Професійне становлення майбутніх учителів початкових класів обов'язково відбувається в контексті системи цінностей та відношень педагогічної культури. Завдання гуманізації навчально-виховного процесу в початковій школі також може бути реалізоване лише за умови, що вчитель оволодіє не лише компетентністю в певній предметній галузі, а й належним рівнем педагогічної культури. Тому саме використання культурологічного підходу в формуванні комунікативно-стратегічної

компетентності майбутніх учителів початкових класів забезпечує становлення особистості педагога як суб'єкта культури, гармонійне поєднання його професійних якостей, забезпечує умови для подальшого професійного самовдосконалення.

Разом з тим, значення та шляхи реалізації даного підходу в професійній підготовці вчителя початкової школи з'ясовані ще недостатньо. Уваги науковців вимагають проблеми, пов'язані з такими характеристиками педагогічної культури вчителя, як здатність до рефлексії, емпатії, толерантності, професійного самовдосконалення. Подальшої розробки та поточнення потребують як поняття професійної та педагогічної культури, так і комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Олияр Мария Петровна Коммуникативно-стратегическая компетентность будущих учителей начальных классов как составляющая их педагогической культуры

Резюме. В статье раскрывается сущность коммуникативно-стратегической компетентности. Определено ее место в структуре педагогической культуры будущего учителя начальных классов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативно-стратегическая компетентность, педагогическая культура, культурологический подход.

Oliyar Mariya Petrivna The communicative-strategic competence of future elementary school teachers as a component of their pedagogical culture.

Summary. The article demonstrates the essence of communicative-strategic competence and defines its place in the structure of pedagogical culture of future elementary school teacher.

Key words: communicative competence, communicative-strategic competence, pedagogical culture, culturological approach.

Література:

1. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: Учеб. пособие / Е.В.Бондаревская, С.В.Кульневич. – Ростов - н/д: творческий центр «Учитель», 1999 - 560 с.
2. Гриньова В.М. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу як результат сформованості його педагогічної культури / В.М.Гриньова // Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». - 2011. - № 1 (1). – С. 21-26.
3. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 /Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2000. – 416 с.
4. Державна програма “Вчитель” // Освіта України. – 2002. - № 27. – С.1-7.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении /В.А.Кан-Калик . - М., Просвещение,1987. – 190 с.
6. Лозова В.І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів освіти / В.І. Лозова // Педагогічна підготовка вищих навчальних закладів : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. -Х. : ОВС, 2002. - 164 с
7. Маркова А.К. Психология профессионализма /А.К. Маркова. -М. : 1996.- 308 с.
8. Педагогічний словник // ред. М. Д. Ярмаченка — К.: Пед. думка, 2001. – 358 с.

